

Marja Wiebes (1936-2016) – Een eerbetoon

met daarin opgenomen een interview uit 2004 en een dankwoord uit 2009

Marja Wiebes vertaalde proza en poëzie uit het Russisch en werkte daarbij vaak samen met Yolanda Bloemen (voor proza) en Margriet Berg (voor poëzie). Voor de Russische Bibliotheek van Van Oorschoot vertaalde ze onder meer werk van Boenin, Tsvetajeva, Achmatova, Tolstoj's Oorlog en vrede, toneel van Tsjechov en verhalen van Tolstoj. Zij, Bloemen en Berg kenden elkaar uit het 'klasje van Karel van het Reve' aan de Universiteit Leiden. Samen met Yolanda Bloemen kreeg ze in 1987 de Aleida Schotprijs (voor Goedenacht van Andrej Sinjavski [Abram Terts]). In 2009 ontving ze de Martinus Nijhoffprijs. In 2010 kregen zij en Margriet Berg in het Poesjkinhuis te Sint Petersburg voor de vertaling van Werken van Anna Achmatova een onderscheiding van het Internationale Vertaalcentrum voor Russische literatuur (onderdeel van de Russische Academie van Wetenschappen). Marja Wiebes is zelf over vertalen te horen in een filmpje dat het Prins Bernhard Cultuurfonds in 2009 maakte: <https://youtu.be/IVhyKGFhMKo>.

Marja Wiebes – Een eerbetoon

Op 7 september 2016 overleed Marja Wiebes. VertaalVerhaal wilde haar liefst eren met de publicatie van haar dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoff Prijs 2009. Lang bestond de traditie van een mini-referaat waarin vertalers bij de uitreiking van deze prijs een ‘poëtica’ van hun vertalerschap konden uitdragen, maar in de loop der jaren is binnen het geheel van de prijsuitreiking de spreektijd van de laureaten afgenomen en hebben zij gaandeweg minder ruimte voor een afgerond verhaal gekregen. VertaalVerhaal heeft daarom voor dit eerbetoon een iets andere vorm gekozen. De hoofdmoot van dit verhaal is het vraaggesprek dat Marja Wiebes en Yolanda Bloemen in 2004 met Hanneke Marttin en Menno Hartman voerden voor *Het Schrijvershuis*, toenmalig periodiek van het Fonds voor de Letteren (een van de voorlopers van het Nederlands Letterenfonds). Dit wordt voor deze gelegenheid voorafgegaan door een passage uit de toespraak bij het afscheid van Marja Wiebes door haar dochter Boukje, die ons tevens toestemming gaf het korte dankwoord uit 2009 hier te publiceren.

Dankwoord Martinus Nijhoffprijs 2009

Dames en heren

Graag maak ik van de gelegenheid gebruik om de leden van de jury en van de Culturele Raad van het Prins Bernhard Cultuurfonds te bedanken voor de Martinus Nijhoff Prijs, die ik zo juist uit handen van de heer Schimmelpenninck van der Oije heb ontvangen. Het is een grote verrassing die prijs zo lang na het bereiken van de AOW-leeftijd te krijgen. Ik wil ook Yolanda Bloemen en Margriet Berg bedanken voor de jarenlange prettige samenwerking die, naar ik hoop, nog lang mag voortduren.

En dan wil ik nog iemand bedanken die niet meer bij ons is: Karel van het Reve, die aan ons, Leidse slavisten, in zijn vertaalclubje de liefde voor het vertalen heeft doorgegeven. Niet alleen voor het vertalen van proza, onder het motto ‘Vertalen wat er staat’, maar ook voor het rijmend en metrisch vertalen van poëzie.

Dertig jaar geleden, in 1979, kreeg Karel van het Reve de Martinus Nijhoffprijs, en wij, Leidse slavisten, waren daarbij.

Het is jammer dat hij vandaag hier niet bij is.

Ik dank u wel.

Uit de toespraak van Boukje Wiebes bij het afscheid in 2016:

‘Vertalen noemde ze een verslaving. Ik heb de door haar vertaalde boeken niet geteld, maar het zijn er tientallen. Daarnaast heeft ze ook nog diverse toneelstukken vertaald voor o.a. toneelgroep de Appel en Oostpool, en libretto’s voor de Nederlandse en

Vlaamse opera. En honderden gedichten. Dan kun je wel van een verslaving spreken. Ze vertaalde graag samen. Of met Yolanda Bloemen of met Margriet Berg. Dat was gezelliger, vond ze, en het leverde betere vertalingen op.

Het vertalen van Russische gedichten zag ze als het oplossen van een grote puzzel. Ze probeerde altijd de betekenis, het gevoel, de maat en het rijm van het gedicht over te brengen in het Nederlands. Je moest eigenlijk gewoon vertalen wat er stond. En haar manier van vertalen vond waardering. In 1987 ontving ze samen met Yolanda de Aleida Schotprijs. In 2009 ontving ze zelf voor haar vertalingen van de Russische literatuur de Martinus Nijhoffprijs, de belangrijkste Nederlandse onderscheiding voor vertalers. En het hield niet op: in 2010 zijn haar kleinzoon Nesse en ik in St Petersburg weer een prijs voor haar gaan ophalen voor de vertaling van *Werken* van Anna Achmatova, die ze samen met Margriet Berg had gemaakt. Daar kwam ik erachter dat mama op handen gedragen werd door de Russische Academie voor wetenschappen.'

Marja Wiebes en Yolanda Bloemen in gesprek met Menno Hartman en Hanneke Marttin over 'co-vertalen'

(Onderstaand gesprek, gevoerd naar aanleiding van het thema van de Literaire Vertaaldagen 2003, verscheen in het winternummer 2004 van *Het Schrijvershuis*, toenmalig periodiek van het Fonds voor de Letteren. VertaalVerhaal dankt Menno Hartman en Hanneke Marttin voor de toestemming het hier te publiceren.)

Sinds 1978 vertalen Marja Wiebes (1936) en Yolanda Bloemen (1955) samen proza uit het Russisch. Momenteel werken zij voor de Russische Bibliotheek van Van Oorschot aan een nieuwe vertaling van Tolstoj's imposante *Oorlog en vrede*. Een gesprek over co-vertalen, kritiek, democratie, de oneindige oorlog, helmsteekjes en Tolstoj's wijdlopigheid.

Bloemen: Als we samen vertalen nemen we eerst ieder voor zich een gedeelte van de tekst onder handen. Dingen die afgesproken moeten worden, pikken we in de loop van het proces op, en daarvan houden we lijstjes bij. Voor *Oorlog en vrede* hebben we een alfabetisch naslagboekje opgesteld, waarin we bijhouden hoe bepaalde personages praten en hoe we bepaalde termen vertalen. Anders raak je het kwijt, zeker bij zo'n omvangrijke roman.

Wiebes: Meestal vertalen we om-en-om een hoofdstuk, dat maakt het makkelijker om de loop van het verhaal vast te houden. Maar bij *Oorlog en vrede* vertaalt Yolanda veertig en ik zestig procent. Daarom hebben we het boek – naar verhouding – in grotere stukken verdeeld.

Bloemen: Regelmatig zitten we bij elkaar om de vertaling helemaal door te nemen. We werken de vertaling dan bij en maken verbeteringen.

Wiebes: Dat doen we door onze vertalingen aan elkaar voor te lezen. De een zit met de Russische tekst en de ander leest de vertaling voor. Je hoort dan al gauw waar het stukt of waar de tekst niet goed loopt.

Bloemen: Dat werkt bij ons heel goed. We doen het al sinds 1978 samen op deze manier. Je haalt er zo veel fouten uit. Soms zijn we er snel uit en soms zit je op één kwestie samen een half uur te zoeken.

Wiebes: De research doen we meestal gewoon thuis. Mede omdat het een oude tekst is, is er veel opzoekwerk. Plaatsnamen, kleding, de lange beschrijvingen van de veldslagen met het bijbehorend idioom. Wat dat betreft is internet echt geweldig: je krijgt bijvoorbeeld zo oude kostuums in beeld. Je weet dan weliswaar nog niet hoe je het woord voor een bepaald onderdeel ervan moet vertalen, maar je weet dan tenminste waar het zit.

Taalopvattingen

Bloemen: Je kunt natuurlijk niet al te uiteenlopende opvattingen hebben over stijl of de mate van vrijheid die je bij het vertalen kunt veroorloven.

Wiebes: Iedereen heeft een eigen taal, heeft iets heel eigens in zijn taalgebruik. Dingen die in je familie werden gezegd, bijvoorbeeld. Door het co-vertalen word je alerter op dat soort dingen. Ik kom uit Rotterdam dus een uitdrukking als ‘De kinderen liepen er schaloos bij’ is voor mij duidelijk, maar voor een ander niet. En in Leiden hebben ze een prachtig woord voor ‘bretelletjes’, dat noemen ze ‘helmsteekjes’. Maar wat wij aan taalopvattingen hebben komt aardig overeen.

Bloemen: Als je vertaalt met iemand die andere opvattingen heeft over hoe een schrijver moet gaan klinken kan het heel erg botsen.

Wiebes: Dat is een kwestie van uitproberen. Het verschil zit misschien in het soort woorden. Sjalamov schrijft anders dan Tolstoj, en Tsjechov schrijft anders dan Dostojevski. Dit is merkbaar in wat ze schrijven en in hoe ze het schrijven, ze gebruiken niet dezelfde woorden.

Zodra we een bladzij of dertig hebben vertaald voel je hoe zo’n auteur ‘praat’, en dat hebben Yolanda en ik ongeveer hetzelfde. Hoe dat zit weet ik niet. Als je poëzie vertaalt weet je ook dat je bepaalde woorden absoluut niet kunt gebruiken. Bijvoorbeeld ‘bevindingen’: bij Tolstoj zou je ‘bevindingen’ kunnen schrijven maar dat zou ik dan weer nooit bij Sjalamov gebruiken.

De klas van Karel van het Reve

Wiebes: We kennen elkaar uit het klasje van Karel van het Reve. Hij was heel bevlogen, met name wat betreft het vertalen. In die tijd was er een soort controverse tussen Leiden en Amsterdam. In Amsterdam hing men erg aan Charles B. Timmer, hij maakte niet echt fouten maar hij verfraaide de tekst. Zo gooide hij overal Nederlandse uitdrukkingen doorheen, waardoor je een raar resultaat kreeg; alsof men voortdurend in uitdrukkingen praatte. In het Russisch staat er bijvoorbeeld ‘Het is bedtijd’ en dan schrijft hij ‘Het wordt zo langzamerhand eens tijd om de koffer op te gaan zoeken’. Zo worden de vertalingen ook veel langer. In Nederland werd de Russische literatuur van oudsher grotendeels uit het Duits vertaald. Daardoor werd Russische literatuur geacht zwaar te zijn, en die opvatting is door Timmer niet gewijzigd. Van het Reve stond er echt op dat je vertaalde wat er stond zonder er omheen te borduren.

Bloemen: Helderheid. Eenvoud. Kijken wat er staat. We hebben door hem ook echt plezier in vertalen gekregen; zijn colleges hebben heel wat vertalers voortgebracht. Wat hij op vertaalgebied heeft gedaan is een van de belangrijkste aspecten van zijn hoogleraarschap in Leiden, denk ik.

Wiebes: Hij had er zelf ook echt aardigheid in. Eerst vertaalden we gewone teksten, toen *De Revisor*.

Bloemen: Dat toneelstuk van Gogol hebben wij met onze groep ook nog opgevoerd bij Van het Reve’s afscheid in 1983.

Wiebes: ...en daarna zijn we blanke verzen gaan vertalen en tot slot poëzie. Van het Reve was een van de eersten die probeerde niet alleen de betekenis maar ook het metrum en het rijm te vertalen en dat heb ik overgenomen. Dat werd praktisch niet gedaan en dan is er geen kunst aan, dan kun je wel alles opschrijven. Als we het over een vertaling niet eens waren werd er gestemd bij Van het Reve. Soms stemden we ook Van het Reve weg, gewoon omdat we vonden dat iets niet kon.

Bloemen: Als je het echt niet eens was met wat er uitkwam, dan mocht je bezwaar aantekenen. Via Van het Reve’s colleges zijn we in 1978 aan onze eerste vertaling gekomen. Van De Arbeiderspers kwam de vraag wie Trotski wilde vertalen. Wiebes: We moesten een proefvertaling maken en toen ging de tekst aanvankelijk naar een ander. Wij deden Sjostakovitsj. Toen we klaar waren bleek de Trotski-vertaler toch niet te voldoen en hebben we alsnog Trotski vertaald. Daarna hebben we eigenlijk nooit zonder opdrachten gezeten.

Oorlog en vrede

Wiebes: Ik combineer nu het vertalen van poëzie en proza. Poëzie is toch ontspannender dan het vertalen van *Oorlog en vrede*. Dat is keihard werken. Dit is toch echt, dit is werkelijk, ja dit is een heel dik boek. Ik ben er nu drie jaar mee bezig en ik ben niet veel verder gekomen dan gemiddeld één bladzijde per dag. Bij eerdere vertalingen hebben we wel zo'n twee, drie bladzijden per dag gehaald. We zijn nu aan het tweede deel bezig. Deel één ligt bij de uitgever, inclusief het bijbehorende notenapparaat waarin bijvoorbeeld ook de vertalingen van de Franse passages zijn ondergebracht. Het is een veilig gevoel dat deel één is ingeleverd.

Bloemen: De omvang heeft wel op ons gedrukt.

Wiebes: Af en toe denk je: man! Soms maakt Tolstoj een grapje, dat is leuk, en vervolgens verklaart hij die grap uit den treure.

Bloemen: Dan denk je: hou op! Laat het hierbij! Wees een keer kort! Maar dat kan hij niet. Hoe vaak we ook niet hele bladzijden zijn tegengekomen waarin theorieën worden uitgelegd, met ten eerste, ten tweede, ten derde die dan vervolgens weer worden verworpen met ten eerste, ten tweede, ten derde.

Wiebes: De delen over de oorlog zijn heel uitgebreid en leveren veel vragen op. Sommige vragen zijn concreet, die kun je opzoeken, maar er zijn ook dingen die je niet meer kunt achterhalen. Zo hebben we contact gehad met iemand op de Koninklijke Militaire Academie omdat de officieren elkaar aanspreken met 'Uwe doorluchtigheid'. Hoe doen ze dat in het Nederlandse leger? Dat weet dan niemand, 'Meneer' is het beste. We hebben daar nu helemaal geen titulatuur meer voor, maar in die tijd wemelde het ervan.

En ook: Tolstoj beschrijft de mensen helemaal en niet zo maar een beetje... Dat kun je in het Russisch, net als in het Engels, met participia doen. Dus je kunt zeggen, De man aanhebbende. Dat kan in het Nederlands niet dus wij krijgen altijd enorme bijzinnen.

Bloemen: Hij is héél breedsprakig, het is zo moeilijk om alle details te vertalen zo dat het in het Nederlands ook nog enigszins prettig leest. Het is echt zoeken waar je het allemaal nog kwijt kan.

Wiebes: Vroeger lieten ze dan gewoon dingen weg of ze splitsen zinnen op. Ook De Vries laat in zijn *Oorlog en vrede*-vertaling vreselijk veel weg en hij vertaalt uit het Engels af en toe. Dan staat er bijvoorbeeld 'waar moeten we met de voorraden naar toe'. In de Engelse vertaling: where should the stores be taken? En wat schrijft hij dan: wat moet er met de winkels gebeuren? Dat kan onmogelijk van het Russisch

komen en dat zie je meer. Of er staat *sportsmen* – het gaat over jagers – en opeens verschijnen er sportlui in het bos in de vertaling. We hebben echt een tijdje gehad dat we dachten: dit krijgen we niet af. Dit is zo moeilijk en dit schiet niet op. En het *blijft* ook moeilijk, het wordt er niet makkelijker op.

Bloemen: Nee, het wordt eerder moeilijker want in dat tweede deel wordt het filosofischer. Heel veel beschouwingen over geschiedschrijving, oorlogvoering, wat de mens beweegt. Wiebes: Ik ben nu bij een stuk waarin Tolstoj de beweging van de mens vergelijkt met een of ander dynamisch begrip, daar heeft hij dan kennelijk een boek over gelezen en dan gaat hij allerlei wetten toepassen op de geschiedschrijving. Nou, dan duizelt het mij.

Bloemen: Het zit vol met filosofische beschouwingen en korte essays, over landbouwhervormingen en wat al niet.

Wiebes: Het is vaak zo dat hij een bepaald boek ergens over heeft gelezen en dat vervolgens in *Oorlog en vrede* gaat afkatten. Er komt nu ook een verkorte *Oorlog en vrede* in vertaling uit. De roman *1840*. Die heeft al die zaken niet, dat boek behelst meer het handelingsverloop. Maar dat is tijdens zijn leven niet in Rusland verschenen. Alleen de eerste hoofdstukken hebben wel eens in een tijdschrift gestaan: toen is Tolstoj meteen aan die uitbreidingen begonnen. We hebben ook ooit eens een boek gezien waarin alle titels opgenomen waren die hij in die tussentijd gelezen had – dat is een enorm aantal. Het eind is nog niet in zicht, dat is wat we ons moeten realiseren. Het komt weer terug bovendien. Het komt nu eerst in print terug, ter correctie. En dan komt het in drukproef en dan moet je samen weer al die bladzijden door. Zestienhonderd pagina's. Maar het komt wel af, daar zijn we zeker van. .

Bloemen: Jawel. Ja.

Wiebes: Jawel.